

Selçuklu Dönemine Ait Bir Hamam Ritüeli Malzemesi Olarak Seramik Topuk Törpüleri

Ayben Kayın*

İbrahim Semih Kalay**

* Assist. Prof. | Dr. Öğr.

Üyesi

Selçuk Üniversitesi, Edebiyat
Fakültesi, Sanat Tarihi
Bölümü | Selçuk University,
Faculty of Literature,
Department of Art History
aybenerol@selcuk.edu.tr
Konya / TÜRKİYE

** Yüksek Lisans Öğrencisi |
Graduate Student

Selçuk Üniversitesi, Edebiyat
Fakültesi, Sanat Tarihi
Bölümü | Selçuk University,
Faculty of Literature,
Department of Art History
semhkaly@gmail.com
Konya / TÜRKİYE

Gönderim / Received:

27.01.2023

Kabul / Accepted:

22.08.2023

Alan Editörü / Field

Editor:

Murat Karademir

Öz

Bu çalışmada Selçuklu Dönemi el sanatları arasında önemli bir yer tutan seramik sanatı eserlerinden ilgi çekici bir grup olan seramik topuk törpüleri ele alınmıştır. Seramik topuk törpüleri çok tanınmayan bir eser grubu olup Büyük Selçuklu dönemi sanat eserleri arasında yurt dışı müze ve özel koleksiyonlarda bulunan çok sayıda örneğiyle önemli bir türü teşkil etmektedir. Bu eserler yalnızca topuk törpülemek amacıyla kullanılan ponza taşlarının sanat eseri haline getirilmiş biçimidir. Bu topuk törpülerine sanat eseri özelliği kazandıran unsur üst yüzeylerinde bulunan süslemeleridir. Çalışma kapsamında incelenen 34 adet seramik topuk törpüsü, form ve süslemeleri bakımından çeşitlilik göstermektedir. Eserler, formlarına göre Çokgen Formlular, Damla Formlular, Çokgen Formlu Olup Tutamaca Sahip Olanlar ve Figürin Biçiminde Olanlar şeklinde dört gruba ayrılarak incelenmiştir. Eserlerin süslemeleri de yine süsleme türüne göre kategorize edilerek tek tek anlatılmış ve değerlendirilmiştir. Ayrıca eserlerin üzerindeki bazı motiflerin anlamlarına yönelik ikonografik yorumlamalar yapılmış ve bir takım yeni fikirler de öne sürülmüştür. Bu çalışmayla az tanınan bir eser grubu bütüncül olarak ele alınarak incelenmiş ve bu eserlerin tanıtılmasına katkı sağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Topuk törpüsü, Selçuklu seramik sanatı, hamam ritüeli, Selçuklu dönemi el sanatları, Selçuklu sanatı.

Ceramic Heel Rasps as a Bath Ritual Material from the Seljuk Period

Abstract

In this study, ceramic heel files, which are an interesting group of ceramic art works, with an important place among the handicrafts of the Seljuk Period, are discussed. Ceramic heel rasps are an unknown group of works and constitute an important type among the art works of the Great Seljuk period, with many examples found in foreign museums and private collections. These works are the art form of pumice stones used only for heel rasping. The element that gives these heel files a work of art is the decorations on their upper surfaces. 34 ceramic heel files examined within the scope of the study show diversity in terms of form and decorations. The artifacts were analyzed by dividing them into four groups according to their forms: those with polygonal form, those with drop form, those with polygonal form and handles, and those in the form of figurines. The ornaments of the works were also categorized according to the ornament type, explained and evaluated one by one. In addition, iconographic interpretations were made for the meanings of some motifs on the works and some new

ideas were put forward. With this study, a little-known work group was examined holistically and contributed to the promotion of these works.

Keywords: Heel rasps, Seljuk ceramic art, bath ritual, Seljuk period handicrafts, Seljuk art.

GİRİŞ

Hamam, Türklerde yıkanma, temizlik-bakım ve sosyo-kültürel faaliyetler amacıyla kullanılmıştır (Uluumay, 2009, s. 16). Bu faaliyetler zamanla ritüelleşmiştir. Yıkanma, temizlik, bakım ve sosyo-kültürel faaliyetler sonucu oluşan bu hamam ritüellerinde kullanılan eşyalara da önem verilmiştir. Kullanılan eşyalar işlevselliklerinin yanında estetik açıdan da önemsenerek bunlara zaman zaman ikonografik anlamlar yüklenmiştir (Kalyoncu, 2021, s. 399).

Selçuklu Dönemi, seramik sanatı açısından çok zengin ve gelişmiş örnekleri barındırması bakımından önemlidir. Dönemin seramik sanatında görülen eserlerin formları da oldukça çeşitlilik göstermektedir. Bunlar arasında ilginç ve az bilinen bir grubu da hamamda kullanılan gereçlerden biri olan topuk törpüleri oluşturmaktadır. Hamamlarda yıkanırken ölü derileri ve derisi sertleşmiş topukları törpüleyerek yumuşatmak ve pürüzsüz bir deriye kavuşmak için hala günümüzde bile ponza taşları kullanılmaktadır. Selçuklu döneminde üretilmiş seramik eserler arasında ilginç ve az bilinen bir grup olan “seramik topuk törpüleri”, ponza taşı ile aynı işleve sahip olup seramik malzemeden yapılmış olmaları ile ponza taşından ayrılmaktadır.

Seramik topuk törpüleri, yabancı kaynaklarda ve müze envanter kayıtlarında “bath scraper” ya da “bath rasp” adıyla geçmektedir. “Kazıyıcı” ya da “törpü” olarak çevrilen bu kelimelerin kullanıldığı işlevsel eşya günümüz Türkçesinde “topuk törpüsü” olarak adlandırılmaktadır. Ponza taşı ise özel bir taş cinsi olduğundan ve çalışma kapsamındaki eserler seramik malzemeli olduğundan bu isim kullanılmamıştır. Bu nedenle çalışma kapsamında “seramik topuk törpüleri” adı tarafımızca belirlenerek kullanılmıştır.

Sıcak suda bir süre bekleyen topuklardaki sertleşmiş ölü deriler, seramik ya da ponza taşından birtakım araçlarla cilt üzerinden kazınarak atılmaktadır. Bu işlemi yapmak için Selçuklu Dönemi’nde seramik malzemeden yapılan ve alt yüzeyinde silisli kum kullanılan topuk törpüleri yapılmıştır (Canby vd., 2016, s. 108; Watson, 2004, s. 116). Scerrato, o dönem için ölü deri törpüleme uygulamasından bahsederken bu işlemin eğer mümkünse ponza taşıyla yapıldığını ya da seramikten yapılmış olan “bath scraper” olarak nitelendirdiği kazıyıcıların kullanıldığını belirtmektedir. Seramik topuk törpüleri için iki çeşitten söz eder. Bir grupta kazıyıcı olan alt yüzeyin kaba nasırları gidermek için kaba taneli; diğer grupta ise vücudun diğer kısımları için ince taneli kumdan elde edildiğini söylemektedir (Scerrato, 1995, s. 123). Üst yüzeyde bulunan ve süslemeli seramik tabakaya alttan kaplanan silisli kum tabakası, topuktaki ölü derileri kazımaya yarayan kısımdır. Süslemeli olan üst kısım kalıplama tekniği ile yapılmış olup ardından alt bölümüne kazıyıcı işlevi görecektir olan parça eklenerek pişirilmiştir. Eserlerin kalıplama tekniği ile yapılmış olduğuna kanıt olarak günümüze sağlam ulaşabilmiş bir kalıp da gösterilebilir (Fotoğraf 41-42).

Çalışma kapsamında incelenmiş olan çeşitli yurt dışı müze ve özel koleksiyonlarında bulunan Selçuklu Dönemi’ne ait bazı seramik topuk törpülerine, birkaç araştırmacının çalışmasında yer verilmiştir (Migeon, 1905; Wilkinson, 1986; Canby, 2016). Bu çalışmalardan bazılarında topuk törpüleri, seramik plakalar olarak ya da yalnızca dekoratif figürinler olarak nitelendirilmiştir. Bazı araştırmacılar ise doğrudan bunların hamam malzemeleri olduğunu ya da törpü amacı taşıdığını belirtmiştir. Migeon’un 1905 yılında yayınlanmış olan yazısında bir grup seramik topuk törpüsü için seramik plaka nitelendirmesi yapılmıştır. Ancak aynı yazar bu eserlerin hamam kalıntılarında bulunduğunu belirterek bunların hamamla ilişkili birtakım objeler olabileceği yönünde bir tahmin de yürütmüştür (Migeon, 1905, s. 455). Bu eserleri “strigilis”e benzeterek onlarla aynı işlevde kullanılan bir obje olabileceğini söylemiştir (Migeon, 1922, s. 15). Canby vd. ise figürin biçiminde olan topuk törpülerinden bazıları için bunların dekoratif figürinlere benzediğini; ancak alt yüzeylerindeki pütürlü yapıdan dolayı bunların törpü amacıyla kullanılan malzemeler olduğunu belirtmektedir (Canby, 2016, s. 107-108).

Wilkinson bu eserlerin bulunduğu iki kazıdan bahsederek yalnızca Qanat Tepe ve Nişapur Hamamları kazılarında topuk törpüleri tespit edilebildiğini söylemiştir. Hamamların tuvalet bölümünde, tuvalet bölümüne ait diğer malzemelerin çıktığı yerden bulunduğundan bahsetmiştir (Wilkinson, 1986, s. 270).

Çalışma kapsamında bu dönemde yapılmış seramik topuk törpülerinden çeşitli müze ve özel koleksiyonlarda tespit edilebilen eserler ile bir topuk törpüsü kalıbı, form ve süslemeleri bakımından incelenmiştir.

Selçuklu Dönemi Seramik Topuk Törpüsü Örnekleri

Çalışmanın konusunu oluşturan Selçuklu dönemine tarihlenen seramik topuk törpüleri form ve süslemeleri bakımından çeşitlilik göstermektedir. İncelenen eserler, yurt dışındaki bazı müze ve özel koleksiyonlarda yer alan tespit edilebilen seramik topuk törpüleridir. Seramik topuk törpülerinin üst yüzeyleri farklı süslemelere sahip olup topuğu törpüleyecek olan alt yüzeyleri ise sade bırakılmış ve işlevine uygun olarak pürüzlü, pütürlü bir görünümündedir (Fotoğraf 1-2). Çalışmamızda bu eserler, formlarına, tutuş şekillerine ve süslemelerine göre gruplara ayrılarak ele alınmıştır.

Fotoğraf 1: Seramik Topuk Törpüsünün Alt Yüzü, 12.Yüzyıl, Y. 9 cm, G. 7.5 cm, British Museum. © The Trustees of the British Museum. Erişim Adresi: https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1928-1210-1 Erişim Tarihi: 19.11.2022

Fotoğraf 2: Seramik Topuk Törpüsünün Alt Yüzü, 12-13. Yüzyıl, İran, Metropolitan Museum. Erişim Adresi: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/447934> Erişim Tarihi: 19.11.2022

Eserlerin gruplandırılması öncelikle formlarına bakılarak yapılmıştır. Buna göre tespit edilebilen örnekler kendi içlerinde Çokgen Formlular, Damla Formlular, Çokgen Formlu Olup Tutamaca Sahip Olanlar ve Figürin Biçiminde Olanlar olarak dört gruba ayrılmıştır.

Çokgen Formlu Topuk Törpüleri

Eserler arasında biçim açısından en sade olan ve ilk grubu oluşturan örnekler, çokgen formlu olanlardır. Çokgen formlu örneklerde seramik törpüyü kişinin tutması için herhangi bir tutamak ya da yükseltiye yer verilmemiştir. Kalınlıkları ortalama 1.5 cm olan eserlerin alt ve üst bölümleri düz yüzeyler halindedir. Üst bölüm süslenmiş; alt bölüm ise törpü işlevi olmasından dolayı pürüzlü ve süslemesiz olarak bırakılmıştır.

Çokgen formlu örnekler de kendi içerisinde dikdörtgen, yuvarlak ve üçgen formlu olanlar şeklinde üç gruba ayrılmıştır. Dikdörtgen forma sahip olan seramik topuk törpülerinde sekiz örnek tespit edilebilmiş olup bunların süslemeleri bakımından benzer karakterler göstermeleri ilginçtir. Dikdörtgen formlu sekiz örnekten ikisi üzerinde birer aslan; beşi üzerinde ise ikişer aslan figürü görülmektedir. Bir örnek ise diğerlerinden farklı olarak üzerinde iki kuş figürüyle karşımıza çıkmaktadır. Tek aslan figürünün bulunduğu ilk örnekte (Fotoğraf 3) aslan figürü, dikdörtgen yüzeyin tamamını kaplayacak şekilde hatta alana zor sığmış vaziyette tasvir edilmiştir. Aslanın sırtı topuk törpüsünün üst yüzeyine sığmadığı için sınırda ve biraz kesilerek verilmiştir. Baş, öne doğru eğilmiş ve cepheden gösterilmişken; gövde profilden tasvir edilmiştir. Zemin alçakta bırakılarak figür, zeminden yüksekte vurgulanmıştır. Figürün ön ve arka ayaklarında herhangi bir detay verilmemiştir. Yüzünde ise gözler, burun, kulaklar ve başının üzerindeki yeleler ayrıntılı olarak işlenmiştir. Kuyruk, sol tarafa dolanarak sol arka bacağın arasından geçerek ortadan arkaya doğru uzanmaktadır. Zeminde boş kalan alan ise hafifçe yükseltilmiş beneklerle doldurularak bir fon oluşturulmuştur. Tek aslan figürü olan diğer eserde (Fotoğraf 4) kompozisyon bu kez bir çerçeve içine alınmıştır. Çerçeve ise dikdörtgenin kenarlarının yükseltilmesiyle oluşturulmuştur. Zemin yine diğer örnektekiyle benzer olarak hafif yüksekçe beneklerle doldurulmuş, figür merkeze ve bu kez mevcut alanın iyi kullanılmasıyla kesilmeden yerleştirilmiştir. Hareket halinde verilen figürün, diğer örnekte de olduğu gibi, başı cepheden, gövdesi ise profilden tasvir edilmiştir. Bu kez figürün başı farklı olarak öne eğilmemiş, düz bir açıyla karşıya doğru bakmaktadır. Kuyruk ise diğer örnekten farklı olarak yukarıya dönmüş ve gövdenin üzerine doğru devam etmiştir. Göz, burun, kulak ve yele detayları yine bu örnekte de anlaşılabilir şekilde vurgulanmıştır. Karşılıklı sırt sırta duran iki kuş figürünün yerleştirildiği son örnekte ise kuşların başları geriye dönerek birbirlerine bakmaktadır (Fotoğraf 5). Görsel üzerinde belirgin olmasa da Scerrato, çalışmasında ele aldığı aynı eser için orta kısımda tomurcuk benzeri bir motif olduğunu belirtmiştir (1995, s. 131).

Fotoğraf 3: 12-13. Yüzyıl, İran, Y. 7.6 cm, G. 12.1 cm, Metropolitan Museum. Erişim Adresi: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/447927> Erişim Tarihi: 19.11.2022

Fotoğraf 4: 12-13. Yüzyıl, İran, Y. 9.6 cm, G. 7.3 cm, K. 1.4 cm, A. 0.138 kg, Louvre Museum. © 2007 Musée du Louvre / Claire Tabbagh. Erişim Adresi: <https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010329277> Erişim Tarihi: 19.11.2022

Fotoğraf 5: 13.-14. Yüzyıl, İran (Scerrato, 1995, s. 132).

Çift aslan figürü olan beş örneğin süslemeli üst yüzeylerinde, figürlerin zemininde fon olarak herhangi bir süslemeye yer verilmemiş, bu alanlar tamamen sade bırakılmıştır. Kompozisyonlar tamamen aynı olup, figürlerin işlenişi beş örnekte iki tip şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu iki tipte de aslında çok küçük bir farklılık gözlemlenmektedir. Genel olarak bakıldığında beş örnekte de karşılıklı yerleştirilmiş iki aslan figürü ön ayakları ortada birleşmiş olarak tasvir edilmiştir. Arka ayaklar ise yine karşılıklı olarak denk getirilmiştir. Kuyruklar arkaya doğru uzanıp sırta doğru devam etmekte ve uç kısımlarında birer rumi benzeri motifle sonlanmaktadır. Bu beş örnekteki iki tipi oluşturan fark ise aslan figürlerinin başlarının duruş şeklidir. Üç örnekte¹ (Fotoğraf 6-7) aslanların başları cepheden gövdeleri profilden tasvir edilmişken; diğer iki örnekte² (Fotoğraf 8) ise aslanların başları da profilden verilmiştir. Başları profilden verilen aslan figürlü örneklerde aslan başlarında ağız, göz, burun ve kulak detayı vurgulanmış olup iki eserde de dikkati çeken bir nokta figürlerin tüm özelliklerinin aynı oluşudur. Bu da bize bu iki eserin aynı atölyeden çıkmış olabileceğini düşündürmektedir. Aslan başlarının cepheden tasvir edildiği diğer üç örnekte de benzer bir durum söz konusudur. Bu örneklerdeki figürlerin cepheden tasvir edilmiş başlarının da ağız, göz, burun ve kulakları ayrıntılı olarak işlenmiştir. Diğer gruptaki gibi bu üç örnekte de figürlerin tasvir edilmesinde büyük bir benzerlik söz konusu olup yine aynı atölyede üretilmiş bir grup eser oldukları düşünülebilir. Çift aslan figürlü eser grubunda figürlerin ön ayaklarını el ele tutuşmuş gibi birleştirmiş olmaları, bir güç gösterisi ya da iki gücün anlaşması/güç birlikteliği gibi anlamlarda yorumlanabilir. Ancak bu eserlerin birer topuk törpüsü olması böyle bir sahnenin ürünü kullanacak kişi ile de bağdaştırılarak yorumlanmasına olanak sağlamaktadır. Eserlerin önemli bir kullanıcı ya da kullanıcılar için özel olarak tasarlanarak üretilmiş olabilme ihtimalini de göz ardı etmemek gerekmektedir.

¹ Bu örneklerden biri LACMA Müzesi'nde bulunmaktadır. Telif hakkından dolayı bu eserin fotoğrafı, çalışmada kullanılmamıştır (Fotoğraf için bk. Erişim Adresi: <https://collections.lacma.org/node/204840> Erişim Tarihi: 19.10.2022).

² Bu örneklerden biri C.112-1927 envanter numarasıyla Victoria & Albert Müzesi'nde bulunmaktadır. Telif hakkından dolayı bu eserin fotoğrafı, çalışmada kullanılmamıştır (Fotoğraf için bk. Erişim Adresi: <https://collections.vam.ac.uk/item/O223683/bath-rasp-unknown/> Erişim Tarihi: 19.10.2022).

Fotoğraf 6: 12-13. Yüzyıl, İran, Y. 10.5 cm, G. 7.6 cm, Metropolitan Museum. Erişim Adresi: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/447928> Erişim Tarihi: 19.11.2022

Fotoğraf 7: İran, Y. 10.2 cm, G. 7.8 cm, K. 1.5 cm, A. 0.144 kg, Louvre Museum. © 2007 Musée du Louvre/Claire Tabbagh. Erişim Adresi: <https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010329192> Erişim Tarihi: 19.11.2022

Fotoğraf 8: 12. Yüzyıl, Y. 9 cm, G. 7.5 cm, British Museum. © The Trustees of the British Museum. Erişim Adresi: https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1928-1210-1 Erişim Tarihi: 19.11.2022

Çokgen formlu örneklerin bir diğer grubu, yuvarlak formlu olanlardır. Bu grupta toplam on bir eser tespit edilebilmiştir. Bunlar süslemelerine göre kendi içinde geometrik, figürlü ve yazılı? olanlar olarak üç gruba ayrılmaktadır. Bu eserlerden sekizi figürlü, ikisi geometrik süslemelere sahiptir. Bir eserde ise kompozisyon kesin olarak anlaşılacakla birlikte yazılı ya da yazı taklidi süsleme olduğu tahmin edilmektedir (Fotoğraf 9). Geometrik süslemeleri örneklerden ilkinde eserin merkezinde

köşeleri birer tepelikle sonlanan bir sekizgen oluşturulmuştur (Fotoğraf 10). Bu sekizgenin içerisinde dört adet düğümlü geçme motifi yerleştirilerek merkeze bir benek yapılmıştır. Sekizgenin etrafında kalan alanda aşırı olarak beneklerle doldurulmuş bir alan ve ortasında diğer bazı figürlü örneklerde de görülen etrafı minik beneklerle çevrili, merkezinde büyük bir beneğin bulunduğu birer rozet yer almaktadır. Geometrik süslemeli diğer örnekte ise merkezde bir daire içerisinde bir gülbezek yer almaktadır. Merkezdeki dairenin etrafındaki bordür üçgenler eklenerek yıldızla dönüştürülmüştür. Yıldızın kollarının içinde tek benekler, kolların aralarında ise beneklerle dolu geniş birer alan görülmektedir. Yuvarlak eser en dışta ise iki ince şeritle çevrelenmiştir (Fotoğraf 11).

Fotoğraf 9: 12-13. Yüzyıl, İran, Metropolitan Museum. Erişim Adresi: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/452068> Erişim Tarihi: 19.11.2022

Fotoğraf 10: 12-13. Yüzyıl, İran, Ç. 9.5 cm, Metropolitan Museum. Erişim Adresi: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/447926> Erişim Tarihi: 19.11.2022

Fotoğraf 11: 12-13. Yüzyıl, İran, Ç. 10.5 cm, Metropolitan Museum. Erişim Adresi: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/447923> Erişim Tarihi: 19.11.2022

Yuvarlak formlu eserlerden figürlü olan örnekler de kendi içinde bazı benzerlik ve farklılıklarına göre gruplandırılabilir. Bunlar arasında figürlerine göre bakıldığında tek figürlü örnekler ve çift figürden oluşan örnekler bulunmaktadır. Çift figürlü örneklerde ilk eser diğerlerinden farklı olarak merkezdeki bir daire içerisine karşılıklı yerleştirilmiş sırt sırta duran iki kuş figüründen oluşan bir sahne içermektedir. Yırtıcı olmayan kuş figürlerinde ayrıntılara yer verilmemiş olup figürler oldukça sade tutulmuştur. Merkezdeki dairenin etrafını çevreleyen bordür yine çift sıra şeritli üçgenler eklenerek yıldız dönüşürülmüştür. Yıldızın kollarının aralarında kalan kısımlar da beneklerle doldurulmuştur (Fotoğraf 12). Bu bordür yuvarlak formdaki diğer bazı örneklerde de karşımıza çıkmaktadır.

Fotoğraf 12: 12-13. Yüzyıl, İran, Ç. 9.5 cm, Metropolitan Museum. Erişim Adresi: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/447924> Erişim Tarihi: 19.11.2022

İki figürlü örneklerden ikisinde yuvarlak biçimdeki eserin etrafı ince bir silmeye çerçevelenmiş olup eserin yüzeyine başka bir çerçeve yapılmadan doğrudan figürler yerleştirilmiştir. Bir hayvan mücadele sahnesi görülen bu tasvirde altta yenilen, güçsüz olan karakteri canlandıran boğa figürü ve onun üzerinde kazanan, güçlü karakteri sembolize eden aslan figürü görülmektedir. Boğa figürü sola doğru kaçmakta iken; aslan figürü onun üzerinde, kuyruğunu yakalamış vaziyette sağa dönük olarak tasvir edilmiştir. Aslanın ağzı açıktır ve ön ayağıyla boğanın kuyruğundan tutmuş şekilde gösterilmiştir. Aslanın omuz hizasında dikey ve yatay çizgilerden oluşan basit bir süslemeyle gövdesine ait detaylar işlenmiştir. Altta duran ve aslan tarafından yakalanmış, ondan kaçıp kurtulmaya çalışan boğa figürü ise gözleri ve boynuzlarıyla detaylandırılmıştır. Boğanın alt kısmında ise diğer pek çok eserde görülen güneş kursuna da benzeyen etrafı küçük beneklerle çevrili merkezinde büyük bir benekten oluşan rozet bulunmaktadır (Fotoğraf 13-14). İki figürden oluşan sahnelerin son örneğinde ise yine bir önceki hayvan mücadele sahnesinin benzeri görülmektedir. Zeminde süsleme bulunmayışı, figürlerin eserin yüzeyine yerleştiriliş şekli, alttaki figürün alt kısmında bulunan rozet gibi benzerlikler bulunmasına karşın bu eserde detaylar yeterince anlaşılmadığından yine iki farklı yöne doğru duran altta yakalanmış boğa; üstte ise güçlü olan aslan figürü olduğu tahmin edilmektedir (Fotoğraf 15). Hayvan figürlü bir başka örnekte eserin merkezinde sekiz kollu bir yıldız ve ortasında yıldız kollarının başlangıç seviyesine yerleştirilmiş bir daire bulunmaktadır. Dairenin içerisinde hayvan figürlü bir sahne bulunmaktadır. Bu sahnede tek bir hayvan figürü mü yoksa üst üste yerleştirilmiş iki hayvan figürü mü olduğu tam olarak anlaşılmamaktadır. Yıldızın kollarının içinde birer benek bulunmaktadır. Kolların araları ise beneklerle doldurulmuştur (Fotoğraf 16).

Fotoğraf 13: 12-13. Yüzyıl, İran, Ç. 9.8 cm,
Metropolitan Museum. Erişim Adresi:
<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/447922>
Erişim Tarihi: 19.11.2022

Fotoğraf 14: 12. Yüzyıl, İran-İrak (Scerrato, 1995, s. 132).

Fotoğraf 15: İran, Ç. 8.5 cm, K. 1.3 cm, A. 0.098 kg,
Louvre Museum. © 2007 Musée du Louvre / Claire
Tabbagh. Erişim Adresi:
<https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010329527>
Erişim Tarihi: 19.11.2022

Fotoğraf 16: 12-13. Yüzyıl, İran, Metropolitan
Museum. Erişim Adresi:
<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/447934>
Erişim Tarihi: 19.11.2022

Yuvarlak formlu örnekler arasındaki tek figürlü eserlerden biri, kırık olarak günümüze ulaşabilmiştir (Fotoğraf 17). Ancak tasvir kırığa rağmen anlaşılabilir durumdadır. Merkezde bir daire etrafında sekiz kollu bir yıldız bulunmaktadır. Dairenin içerisinde başı cepheden, gövdesi profilden tasvir edilmiş bir figür görülmektedir. Figür duruşu itibarıyla aslana benzerken başının etrafındaki detaylar figürün yüzünün etrafında saçlar olduğu izlenimini de yaratmaktadır. Süslemenin yeterince

detaylı olmayışı ve eserin kısmen de olsa hasar görmüş olması nedeniyle kompozisyon kesin olarak anlaşılabilir; ancak görülebildiği ölçüde bu figürün aslan ya da bir sfenks olabileceği düşünülmektedir. Kuyruğun ucu lotus benzeri stilize bir bitkisel motifle sonlandırılmıştır. Figürün başının önünde iri bir rumi daireden figüre doğru uzanmaktadır. Figür, işleniş bakımından da ilginç özelliklere sahiptir. Genellikle kuyrukların uç kısmında bitkisel bir motifle ya da ejder başı şeklinde sonlanması bu tarz figürlü süslemelerde yaygındır. Ancak burada figürün bacaklarından ikisi de uç kısmında rumilerle sonlanmakta ve kıvrım dal gibi uzanmaktadır. Gövdenin hatları da bu bitkisel süslemeye geçişe uygun olarak tasarlanmıştır (Fotoğraf 17). Bir diğer örnekte yine merkeze yerleştirilen dairenin etrafı sekiz kollu yıldızla çevrelenmiş olup dairenin içerisine bir tavus kuşu figürü yerleştirilmiştir (Fotoğraf 18). Kuyruğu, kanadı, başı ve ayakları seçilebilen ancak ayrıntıları belirgin olmayan tavus kuşunun başka bir örnekte de benzer bir şekilde tekrarlandığı görülmektedir. Yıldız kollarının aralarında kalan alanlar beneklerle doldurulmuştur. Fotoğraf 19'da görülen diğer bir tavus kuşu figürlü örnekte de 18 numaralı fotoğraftaki örnekle aynı kompozisyon sunulmuştur.

Fotoğraf 17: 12-13. Yüzyıl, İran, Ç. 9.8 cm,
Metropolitan Museum. Erişim Adresi:

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/447929> Erişim Tarihi: 19.11.2022

Fotoğraf 18: 12-13. Yüzyıl, İran, Metropolitan
Museum. Erişim Adresi:

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/447933> Erişim Tarihi: 19.11.2022

Fotoğraf 19: İran, Ç. 9.7 cm, K. 1.6 cm, A. 0.132 kg, Louvre Museum. © 2007 Musée du Louvre / Claire Tabbagh.
Erişim Adresi: <https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010330161> Erişim Tarihi: 19.11.2022

Çokgen formlu eserlerden bir diğer grup ise üçgen olanlardır. Üçgen formda dört eser tespit edilmiş olup bunlar da kompozisyonları bakımından aynı özellikleri göstermektedir. Dört örnekte de eserlerin kenarları zeminden yüksek ince bir silmeyle çerçeveslendirilmiştir. Merkezde bir stilize hayat ağacı tasviri ve onun iki yanında karşılıklı yerleştirilmiş birer kuş figürü bulunmaktadır. Bu kompozisyon üç örnekte (Fotoğraf 20-22) tamamen aynı özellikleri gösterirken diğer örnekte (Fotoğraf 23) birkaç detayla ayrılmaktadır. Aynı özellikler gösteren üç eserde kuş figürlerinin gövde, baş, kuyruk özellikleri ile ortada yer alan hayat ağacı tasviri tamamen aynı biçime sahiptir. Bu eserlerdeki bir farklılık, iki örnekte kuş figürünün gövdesi ve kuyruğu üzerinde benekler bulunurken; diğer örnekte bu beneklere yer verilmemiş olmasıdır. Bunun dışında kuşların kuyrukları üç parça halinde tüy detayı ile gösterilmiştir. Hayat ağacının alt kısmındaki başlangıç bölümünde damla şekline benzer bir biçimde iki yanda aşağıya doğru şekillenen kök benzeri unsurların iç kısımlarında ortada büyük etrafında ise küçük beneklerden oluşan birer motif yerleştirilmiştir. Ağaçların orta kesimde bulunan gövdeleri üzerinde boğumlar bulunmaktadır. Tepede ise birer palmeti andıran yapraklı bölüm görülmektedir. Üç örnekte (Fotoğraf 20-22) ağacın orta kısmında ve kuşların kanatları üzerinde birer benek dikkati çekmektedir. Bunların zeminden yüksek birer benek olduğu ancak zamanla üst yüzeylerinin kırılması nedeniyle seramik hamurunun renginin ortaya çıkmasından dolayı böyle bir görüntü olduğunu söylemek mümkündür. Zaten kuşların kanatları üzerinde yer alan bu kırılmış büyük beneklerin etrafında da tıpkı ağacın kök kısmında görüldüğü gibi etrafı küçük beneklerle çevrili bir süslemenin olduğu anlaşılmaktadır. Birbiriyle çok yakın bu üç örneğin de kompozisyondaki ufak farklılıklara rağmen neredeyse aynı olması bize bu örneklerin de aynı atölyeden çıkmış olabileceği izlenimini uyandırmaktadır. Dördüncü örnekte ise benzer bir kompozisyon, farklı bir işleyişle görülmektedir. İki yanda karşılıklı duran kuş figürlerinin kuyrukları burada üç parça halinde tüy detayıyla gösterilmeyip, tek parça olarak çerçeveslendirilmiş ve iç kısımda tüyler girintili çıkıntılı olarak işlenerek gösterilmiştir. Ayrıca ortada bulunan hayat ağacı da diğer iki örnektekinden farklı olarak burada alt kısımda oldukça gerçekçi bir kök şeklinde başlamaktadır. Aşağıda iki yana ayrılan kök iki yanda ve bir ortada olmak üzere tekrar dallarla aşağıya doğru devam etmektedir. Gövdesinin orta kısmında ovale yakın bir formda genişçe bir boğum yapan ağacın üst kısmındaki yapraklı bölümde ise diğer iki örneğe göre daha sade ve basit bir ağaç görünümü vardır. Burada yapraklı tepe kısmı, yanlara doğru iki seviyede çatallanarak dar bir ağaç biçimi sergilemektedir. Gövde üzerindeki boğumda ve kuşların ayakları ile kuyrukları arasındaki kısımda beneklerle oluşturulmuş basit gülbezek biçiminde süslemeler görülmektedir (Fotoğraf 23). Bu dört örnek karşılaştırıldığında üçgenlerin formları arasında da bir benzerlik durumu olduğu anlaşılmaktadır. Kompozisyonları benzer örneklerde üçgenin formunun da aynı olduğu, farklı örnekte ise üçgenin biçiminin de farklı olduğu görülmektedir. Üç benzer örnekte üçgenler ikizkenar üçgen olarak tasarlanmışken; farklı kompozisyona sahip diğer örnekte eşkenar üçgen formu kullanılmıştır. İkizkenar üçgen örneklerde hem formun hem de süslemenin bu kadar benzer oluşu aynı atölye düşüncesinin yanı sıra aynı kalıbın kullanılmış olabileceği düşüncesini de doğrulamakla birlikte, bu eserlerden birinde bulunan ilave beneklerin oluşu ve bunların kazıma tarzında değil; zeminden yüksek benekler halinde yapılması, aynı kalıptan çıkamayacağını göstermektedir.

Fotoğraf 20: 12-13. Yüzyıl, İran, Y. 10.2 cm, G. 9.5 cm, Metropolitan Museum. Erişim Adresi: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/447930> Erişim Tarihi: 19.11.2022

Fotoğraf 21: İran, Y. 10.5 cm, G. 9.5 cm, K. 1.5 cm, A. 0.134 kg, Louvre Museum. © 2007 Musée du Louvre / Claire Tabbagh. Erişim Adresi: <https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010329528> Erişim Tarihi: 19.11.2022

Fotoğraf 22: 12. Yüzyıl, İran, Y. 11 cm, Ç. 13 cm (Canby vd., 2016, s. 107).

Fotoğraf 23: 12-13. Yüzyıl, İran, Y. 9.5 cm, G. 9.2 cm, Metropolitan Museum. Erişim Adresi: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/447925> Erişim Tarihi: 19.11.2022

Damla Formlu Topuk Törpüsü

Tutamaksız gruptaki son eser ise damla biçiminde olmaktadır. Damla biçimindeki tek örnek olan bu eserin süslemeli üst yüzeyinde kenarda zeminden yüksek bir çerçeve oluşturulmuş ve zemin beneklerle tamamen doldurulmuştur. Damla formuna uygun olarak merkeze stilize bitkisel bir süsleme yerleştirilmiştir. Süsleme eserin formu ve süsleme için ayrılan alan dikkate alınarak ideal ölçülerde tasarlanmıştır (Fotoğraf 24).

Fotoğraf 24: 12-13. Yüzyıl, İran, Y. 12.7 cm, G. 6 cm, Metropolitan Museum. Erişim Adresi: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/447932> Erişim Tarihi: 19.11.2022

Çokgen Formlu Olup Tutamağa Sahip Olan Topuk Törpüleri

Tutamaklı eserler kendi içerisinde iki gruba ayrılmaktadır. İlk grupta eserlerin süslemeli yüzeyine kolay tutulmalarını sağlamak amacıyla bir tutamak yerleştirilmiştir. İki adet eserden ilki damla formundadır (Fotoğraf 25-26). Formun etrafı ince bir silmeyle çerçevelenmiştir. Merkeze damlanın geniş tarafından dar tarafına doğru yönelen ok ucuna benzer bir motif yerleştirilmiştir. Bu motif oldukça yüksek olarak tasarlanarak bir tutamak ihtiyacını da karşılamaktadır. Tutamacın etrafı, yarım yıldız biçiminde süslemeyle iki taraftan çevrilmiş olup yıldız kollarının araları beneklerle doldurulmuştur. Diğer örnek yuvarlak formda olup tam ortasında üç yapraklı bir bitki ya da üç yöne uzayan yarım daire biçiminde sonlanan kollardan oluşan bir tutamak yer almaktadır. Bu tutamacın etrafı ise baskı teknikli süslemelere sahiptir (Fotoğraf 27-28).

Fotoğraf 25: 12-13. Yüzyıl, İran, Metropolitan Museum. Erişim Adresi: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/452069> Erişim Tarihi: 19.11.2022

Fotoğraf 26: 12-13. Yüzyıl, İran, Metropolitan Museum. Erişim Adresi: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/452069> Erişim Tarihi: 19.11.2022

Fotoğraf 27: 12-13. Yüzyıl, İran, Ç. 10.2 cm,
Metropolitan Museum. Erişim Adresi:
<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/447931> Erişim Tarihi: 19.11.2022

Fotoğraf 28: 12-13. Yüzyıl, İran, Ç. 10.2 cm,
Metropolitan Museum. Erişim Adresi:
<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/447931> Erişim Tarihi: 19.11.2022

Bu iki eserden farklı tasarlanmış ama yine tutmayı kolaylaştırmayı amaçlayan bir başka uygulama ise son örneklerde görülmektedir. Bu örneklerden biri yuvarlak, biri dikdörtgen ve sonuncusu da damla biçimine sahiptir. Dikdörtgen formda olan eserin süslemeli üst yüzeyi köşelerden piramidal bir şekilde yükselerek üst tarafta hafif eğimli bir dikdörtgen yüzeyle son bulmuştur (Fotoğraf 29). Üst yüzeyin bu kadar yükseltilmesinin nedeni elde tutmayı kolaylaştırmak içindir. Üst kısımda dikdörtgen bir çerçeve içerisinde karşılıklı yerleştirilmiş iki siren figürü yer almaktadır. Siren figürlerinin başları cepheden, gövdeleri ise profilden tasvir edilmiştir. Figürlerin zemininde kalan alan ise girift bir bitkisel süslemeyle doldurulmuştur. Dikdörtgen çerçeveli bu alanın etrafını alttan üstten geçmelerden oluşan örgülü bir bordür çevrelemektedir. Bu eserin zemini ise diğerlerinden farklı olarak pütürlü bir ponza görünümünden çok zeminden yükseltilmiş beneklerle doldurulmuş bir yüzeye sahiptir (Fotoğraf 30). Yuvarlak forma sahip diğer örnekte ise süslemeli üst yüzey yine yükseltilmiştir. Bu alanın en üst orta bölümünde profilli silme içerisinde bitkisel süslemeli bir zemin üzerinde türü tam olarak tespit edilemeyen bir hayvan figürü tasvir edilmiştir. Etrafını çevreleyen bordür ise kıvrımlardan oluşan bir kompozisyonla doldurulmuştur (Fotoğraf 31). Damla biçimindeki son örnekte ise eserin yükseltilmiş yüzeyi alanlara bölünmeden tek parça halinde değerlendirilerek süslenmiştir. Bu alanda girift bitkisel süslemeler görülmektedir (Fotoğraf 32).

Fotoğraf 29: 12-13. Yüzyıl, İran - Afganistan, G. 10.2 cm, D. 6.7 cm, Y. 3.8 cm, David Collection. Erişim

Fotoğraf 30: 12-13. Yüzyıl, İran - Afganistan, G. 10.2 cm, D. 6.7 cm, Y. 3.8 cm, David Collection. Erişim

Adresi: <https://www.davidmus.dk/islamic-art/medical-science/item/465> Erişim Tarihi: 19.11.2022

Adresi: <https://www.davidmus.dk/islamic-art/medical-science/item/465> Erişim Tarihi: 19.11.2022

Fotoğraf 31: 12. Yüzyıl, Irak (Scerrato, 1995, s. 132).

Fotoğraf 32: 12. Yüzyıl, İran (Scerrato, 1995, s. 136).

Figürin Biçiminde Olan Topuk Törpüleri

Son eser grubu figürin biçiminde olanlardan oluşmaktadır. Bu gruba ait beş adet örnek tespit edilebilmiştir. Bunlardan ikisinin birbirinin neredeyse aynısı olması, eserlerin aynı atölyeden çıkmış olma ihtimallerini güçlendirmektedir. Eserlerde dikdörtgen bir kaide üzerinde oturur vaziyette birer dağ keçisi figürü yer almaktadır. Figür duruşu itibariyle aslan figürüne benzese de başının üzerinden başlayıp iki yandan arkaya doğru kıvrılarak inen boynuzlarından dağ keçisi olduğu düşünülmektedir. Bu iki eserden biri Metropolitan Museum'da, diğeri ise Louvre Museum'da bulunmaktadır. Metropolitan Museum'daki envanter kayıtlarında aslan olarak tanımlanan eser; Louvre'da sfenks olarak yorumlanmıştır. Eserlerin ikisi de kobalt mavisi renkte tek renk sırta sırlanmıştır. Kaide kısımları sırsız bırakılmıştır. Eserlerin alt yüzeyi yatay ve düşey hatlar halinde birkaç sıra olarak kazınmıştır. Böylece pütürlü bir yüzey elde edilmiştir (Fotoğraf 33-36). Scerrato, çalışmasında birkaç farklı figürin örneğine de topuk törpüsü olarak yer vermiştir (Scerrato, 1995, s. 136). Ancak bu eserlerin alt kısımlarının detaylı fotoğraflarının olmaması ve kaidelerinin ince oluşu, diğer örneklerle kıyaslandığında bunların sadece figürin olma ihtimalini de düşündürmektedir. Ayrıntılı fotoğraflara ulaşamadığı için bu eserler çalışma kapsamına dahil edilmemiştir.

Bu gruptaki diğer üç eser ise yine şeklini aldıkları hayvan formu dolayısı ile oldukça benzerdir. Watson, bu örneklerden bahsederken bunların bazılarında kirpi ya da fare olarak tanımlandığını ve bunlardan birinin sallanınca çingirdama sesi çıkardığı için içerisine bu sesi çıkarmaya yarayan bir obje konulmuş olduğunu belirtmektedir (Watson, 2004, s. 325). Figürler, sivri yüzleri ve özellikle birinde görülen sivri kulaklar ile fareyi anımsatsa da üzerlerinde kasıtlı olarak yapılmış pütürlü benekli görünüm ile bunları kirpi olarak tanımlamak daha doğru olacaktır. Ayrıca aynı kulak ve sivri burun yapısının kirpilerde de olduğunu göz ardı etmemek gerekmektedir. Yapısı itibariyle bu figürin biçimindeki eserler dağ keçisi formundakilerden farklı olarak birer kaideye ihtiyaç duymamaktadır. Aslında figürin biçiminde olsalar da eserin şekillenışı açısından ele alındığında bir önceki grupta görülen yükseltilmiş bir üst bölüm ile elde tutuş kolaylığı sağlayan forma sahip (Fotoğraf 29, 32) örneklerle benzemektedirler. Ancak burada seçilen figür kirpi olduğu için bir kaide üzerinde ayaklarla yükselen bir hayvan betimlemesine ihtiyaç duyulmamış olmalıdır. Üç örnek de birbirine benzemekle beraber üçü de farklı kalıplardan çıkmış eserlerdir. Aralarında kulak büyüklükleri, beneklerin eser üzerinde başladığı ve bittiği yerler, yüzün ve burnun sivriligi gibi farklılıklar bulunmaktadır.

Eserlerden biri sırsız (Fotoğraf 37); diğer ikisi turkuaz sırlıdır (Fotoğraf 38-39). Sırlı olanların yalnızca üst bölümünde sırlama yapılmıştır. Sırlama işlemi üst ve alt parçalar birleştirildikten sonra yapılmıştır. Bu, sırlı eserin alt bölümünün fotoğrafında (Fotoğraf 40) da görüldüğü gibi alt tabakaya az da olsa bulaşmış sırdan da anlaşılmaktadır. Bu gruptaki eserlere benzer başka örnek ya da örnekler de olabileceğini bu forma ait günümüze sağlam bir şekilde ulaştırmış kalıptan tahmin edebilmekteyiz. Kalıp (Fotoğraf 41-42), yine kirpi diyebileceğimiz bir hayvan formunda topuk törpüsü yapmak için tasarlanmıştır. Benekleri, yüz ve göz detayları ile çalışmada incelenen üç eserden farklıdır. Bu da bu türde başka örneklerin de olabileceği ihtimalini doğurmaktadır.

Fotoğraf 33: Geç 11-12. Yüzyıl, İran, G. 5.7 cm, D. 6.4 cm, Y. 3.2 cm, A. 0.105kg, Metropolitan Museum.

Erişim Adresi:

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/45>

2062 Erişim Tarihi: 19.11.2022

Fotoğraf 34: Fotoğraf 33'te görülen eserin alt yüzeyi, Metropolitan Museum. Erişim Adresi:

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/45>

2062 Erişim Tarihi: 19.11.2022

Fotoğraf 35: 12-14. Yüzyıl, İran, Y. 5.8 cm, G. 2.9 cm, U. 6 cm, A. 0.1kg, Louvre Museum. © 2006 Musée du Louvre / Claire Tabbagh. Erişim Adresi:

<https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010319874>

Erişim Tarihi: 19.11.2022

Fotoğraf 36: Fotoğraf 35'te görülen eserin alt yüzeyi, Louvre Museum. © 2006 Musée du Louvre / Claire Tabbagh. Erişim Adresi:

<https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010319874>

Erişim Tarihi: 19.11.2022

Fotoğraf 37: 12-13. Yüzyıl, Afganistan (Watson, 2004, s. 325).

Fotoğraf 38: 12-13. Yüzyıl, Afganistan (Watson, 2004, s. 325).

Fotoğraf 39: 12-13. Yüzyıl, Afganistan (Watson, 2004, s. 325).

Fotoğraf 40: 12-13. Yüzyıl, Afganistan (Watson, 2004, s. 325).

Fotoğraf 41: 12-13. Yüzyıl, Afganistan (Watson, 2004, s. 147).

Fotoğraf 42: 12-13. Yüzyıl, Afganistan (Watson, 2004, s. 147).

Değerlendirme

Çalışma kapsamında tespit edilebilen toplam 34 adet seramik topuk törpüsü ile 1 adet kalıp incelenmiştir. Bunlar kendi içinde formlarına göre çokgen formlu olanlar, damla biçiminde olan, tutamaklı olanlar ve figürin biçiminde olanlar şeklinde dört gruba ayrılmıştır. Bu gruplar da yine kendi içlerinde formlarına göre çeşitlilik göstermektedir. Çokgen formlu olanlarda sekiz dikdörtgen, on bir yuvarlak, dört üçgen örnek tespit edilmiştir. Damla formunda yalnızca bir adet eser görülebilmektedir. Tutamaklı olan örnekler ise kendi içinde yine form ve tutamak biçimlerine göre farklılık göstermektedir.

Bunlardan ilki eserlerin yüzeyine malzemeyi kolay tutabilmek amacıyla çıkıntılı bir tutamak yerleştirilmiş olan iki örnekten oluşmaktadır. Bu örnekler de bir damla ve bir yuvarlak formu iki eser ile sınırlıdır. Tutamaklı örneklerin ikinci grubunda ise farklılık, yine eserin kolay tutulması amacıyla yapılan dış bükey profil şeklindeki çıkıntılı üst yüzeydir. Bu grupta bir yuvarlak, bir dikdörtgen ve bir damla biçiminde olmak üzere üç eser tespit edilebilmiştir. Figürin biçiminde olanlar grubunda ise beş adet eser çalışmaya dahil edilmiştir. Ancak araştırma sırasında bu formda birkaç örneğin daha olduğu Scerrato'nun yayınında (Scerrato, 1995, s. 136-137) tespit edilmiştir. Bu eserleri Scerrato, yine topuk törpüsü olarak yorumlamıştır (Scerrato, 1995, s. 134). Fakat tarafımızca yapılan inceleme sonucu çok sayıda eser görülebildiğinden figürin biçiminde olanların kaide kısımlarının belirli bir kalınlıkta olduğu anlaşılmıştır. Yayında bahsi geçen ve bu çalışmaya dahil edilmemiş olan diğer eserler ise kaidelerinin çok ince ve alt kısımlarının pürüzsüz bir yapıya sahip olması nedeniyle bunların yalnızca birer dekoratif figürin olma ihtimali düşünülerek bu çalışmaya alınmamışlardır.

İncelenen seramik topuk törpülerinin tamamı süslemeli olup tercih edilen süslemeler bakımından da ilgi çekicidirler. Süslemelerde figürlü, bitkisel ve geometrik süslemelere örnekler görülebilmektedir. Ayrıca bir örnekte süsleme kompozisyonu tam olarak anlaşılammakla birlikte yazı ya da yazı taklidi süsleme olabileceği düşünülmektedir (Fotoğraf 9). Süslemelere bakıldığında en yoğun grubun figürlü süslemeler olduğu tespit edilmiştir. Figürlü süslemelerde aslan, boğa, keçi, kuş, tavus kuşu, siren ve sfenks? figürleri tespit edilmiştir. Bunlar bazen tek bir figür, bazen karşılıklı ya da sırt sırta vermiş iki figür şeklinde tasvir edilmişken; bazı eserlerde ise hayvan mücadele sahneleri görülmektedir.

Figürlü örnekler bakıldığında bazı eser gruplarında figürler, kompozisyonlar ve formların birebir örtüştüğü tespit edilmiştir. Örneğin dikdörtgen formu eserlerin tamamının süslemelerinde aslan figürleri kullanılmıştır. Bunlar kendi içinde tek aslan figürünün bulunduğu sahneler ve karşılıklı iki aslanın bulunduğu sahneler olarak iki tiptedir. Karşılıklı iki aslanın bulunduğu beş eserden üçünde aslanların yüzleri cepheden; ikisinde profilden tasvir edilmiştir. Yine benzer bir form-süsleme ilişkisi üçgen formu eserlerde tespit edilmiştir. Üçgen formu üç eserde de kompozisyon, merkeze yerleştirilmiş bir hayat ağacının iki yanına karşılıklı konumlandırılmış birer kuş figüründen oluşmaktadır. Yuvarlak formu iki eser üzerinde tavus kuşu tasviri görülmektedir. Burada da aynı kompozisyon tekrar edilmiştir. Tavus kuşları merkeze yerleştirilmiş bir daire içerisinde iken; onun etrafını iki örnekte de zikzakla doldurulmuş geniş birer bordür çevrelemektedir. Zikzak motifinin arasında oluşan üçgen alanlar da aşırı olarak beneklerle süslenmiştir. Son olarak yine bir form-süsleme ilişkisi örneği figürin biçimindeki eserlerde görülmüştür. Çalışmaya dahil edilmiş olan beş adet figürin biçimindeki eserden ikisinde dağ keçisi, üçünde kirpi figürleri görülmektedir. Dağ keçisi figürlü iki eserin de kobalt mavisi; kirpi figürlü eserlerden ikisinin turkuaz tek renk sırta sırlanmış olması bu benzerliği arttırmaktadır. Bu benzerliklere bakıldığında eserlerin aynı formda, aynı kompozisyonda hatta bazılarında birebir aynı elden çıkmışçasına yakın süslemeler olması bunlardan benzer olanların aynı atölyelerde üretilmiş olabileceğini akla getirmektedir. Bir diğer tahmin de bu eserlerin özel bir sipariş üzerine yapılmış olabileceğine yöneliktir.

Yine eserler arasındaki benzerliklerle ilişkili olarak karşılıklı duran ve başları profilden verilen iki aslan figürlü iki örnekte aslanların arka bacaklarında ortası büyük bir delik, etrafı ise küçük noktasal deliklerle çevrilmiş stilize birer güneş tasviri yer almaktadır. Bu güneş tasvirinin benzeri tek aslan figürünün bulunduğu bir örnekte de karşımıza çıkmaktadır. Bu kez biri aslanın sol ön bacağına omuz hizasında; diğeri de sol arka bacağına kalça hizasındadır. Bu stilize güneş sembolü, ayrıca üçgen formu ve karşılıklı iki kuş figürü bulunan eserlerde kuşların kanatları üzerinde ve hayat ağacının kökleri arasında, en alt kısımda bulunmaktadır. Hayvan mücadele sahneli yuvarlak formu benzer iki eserde de alt tarafta duran boğa figürünün aşağısında birer stilize güneş motifi bulunmaktadır. Bu

güneş tasvirlerine bakıldığında farklı yorumlar çıkabilmektedir. Aslan figürü, Türk mitolojisinde güneşin yeryüzündeki sembolü olarak karşımıza çıkmaktadır (Duran, 2016, s.120). Ayrıca gezegen ve burç ilişkisi bağlamında Güneş ve Aslan'ın birlikte tasvirine Selçuklu döneminde sıkça rastlanmaktadır (Çaycı, 2019, s. 220-224). Bununla ilişkili olarak aslan figürlü örneklerde güneş sembolünün bulunması mitolojik açıdan yorumlanabileceği gibi gezegen ve burç konulu tasvirler olarak da yorumlanabilir. Aslan-boğa mücadele sahnesinde bulunan güneş tasviri de yine aydınlık-karanlık, güçlü-güçsüz gibi zıtlıkların anlatıldığı yenen bir aslan figürü ile yenilen, güçsüz bir boğa figürünün bulunduğu sahnede aslanı vurgular niteliktedir. Ancak kuş figürlü örneklerde gelindiğinde hem hayat ağacının alt kısmındaki başlangıç noktasına hem de kuşların kanatları üzerine birer güneş tasviri yapılmış olması, bu süslemenin farklı anlamlar da taşıyabileceğini göstermektedir. Çoruhlu, Kartal ve diğer yırtıcı kuşların güneşi ifade ettiğini belirtmektedir (2022, s. 265). Ancak söz konusu örneklerde yer alan kuş figürlerinin yırtıcı kuşlar olmayışı, kompozisyonu bu ifade ile desteklememizi engellemektedir. Buna karşın, Günay ve Güngör'ün çalışmasında, göksel karakterli hayvanların aydınlığı yani güneşi simgelediği ifadelerine de yer verilmiştir (aktaran Çaycı, 2019, s. 234). Buradaki kuşlar da göksel karakterli olmaları nedeniyle güneşle bağdaştırılabilir. Yuvarlak formu geometrik süslemeli bir örnekte de yine güneş sembolüne yer verilmiştir. Bu bağlamda pek çok benzer form ve süslemeye sahip eser üzerinde görülen bu sembol niteliğindeki motifin bir usta ya da atölye işareti olma ihtimali de akla gelmektedir.

Eserlerde birkaç örnekte tutamak yapılmış olup bunda topuk törpüleme işlemi sırasında tutmayı kolaylaştırmak amacı güdülmüştür. Bunun dışında birkaç örnekte de yine tutuş kolaylığı sağlamak için üst yüzeyin yükseltilerek avuca sığacak hale getirilmesi amaçlanmıştır. Bunlar dışındaki eserler tamamen alt ve üst yüzeyleri düz olarak tasarlanmıştır.

Daha önce de Wilkinson'un kaynağında belirtildiği gibi birkaç örneğin Nişapur Hamamları'ndan buluntular olduğu bilinmektedir. Bunun dışında müzelerden tespit edilen eserlerin buluntu yerleri müze envanter bilgilerinde ve kaynaklarda çoğunlukla İran; kirpi figürlü üç örnekte ise Afganistan (Watson, 2004, s. 325) olarak belirtilmiştir. Bunlar dışında kaynaklarda başka bir buluntu ve üretim yeri bilgisi tespit edilememiştir.

Topuk törpüleri ya da ponza taşlarına Selçuklu Dönemi'nden verilen bu örnekler dışında bunların oldukça zengin çeşitlilikte örneklerle ilerleyen dönemlerde ve farklı coğrafyalarda da kullanılmaya devam edildiği günümüze ulaşan eserlerden anlaşılmaktadır. Osmanlı Dönemi'nde ponza kullanımının ekonomik seviyeye göre sade ponza, gümüş ya da bakır kaplamalı ponzalar şeklinde çeşitlendiği bilinmektedir (Haydaroglu & Tekdemir, 2009, s. 291; Fıstıkçı, 2019, s. 69; Kalyoncu, 2021, s. 411-412). Osmanlı Dönemi'nde ponza kullanımı yabancı seyyahların da seyahatnamelerinde geçmektedir. Reinhold Lubenau, seyahatnamesinde hamamda tellağın müşterisinin ayaklarını ponza taşıyla ovduğundan söz etmektedir (aktaran Obuz, 2022, s. 122). İran'da 17-19. Yüzyıllar arasına tarihlenen seramik ve zengin süslemelere sahip topuk törpüleri bulunmuştur. Bunun dışında Mısır'da yine aynı yüzyıl aralığına tarihlenen seramik ve mermer topuk törpülerine rastlanmaktadır. Bu eserler, çeşitli yurt dışı müzelerinde yer almaktadır.

SONUÇ

Türklerde hamamın yalnızca temizlik amacıyla kullanılmadığı, pek çok ritüelleşmiş geleneğe de ev sahipliği yaptığı bilinmektedir. Bu konudaki bilgilerimizi somut örneklerle de pekiştiren çok sayıdaki hamam gereci çeşitli müzelerde sergilenmektedir. Günümüze ulaşan hamam gereçlerinden çoğu daha çok Osmanlı Dönemi'ne ait olsa da Selçuklu Dönemi ile ilgili de leğen, tas vb. gibi madeni eserlere ek olarak seramik topuk törpüleri de bize dönemin hamam ritüelleri, temizlik uygulamaları hakkında fikir vermektedir. Hatta Selçuklu Dönemi'ne ait seramik topuk törpüleri, yalnızca temizlik amacıyla yapılmış basit birer seramik törpü olmayıp aynı zamanda üst yüzeylerine yapılmış dönem

karakterini yansıtan süslemeleriyle temizlik ve estetik algılarının birlikteliğini sunması bakımından önemlidir. Topuklardaki ölü derileri temizlemek amacı ile yapılmış bu eserler, işlevlerinin yanı sıra kişilerin kullanımına sunulan birer estetik obje olarak da var olmuşlardır. Bu da Selçuklu Dönemi'nde güzellik ve estetik kavramlarının ne denli gelişmiş olduğunu farklı bir uygulamayla bir kez daha gözler önüne sermiştir. Günümüzde basit birer ponza taşı ya da sade törpüler şeklinde yapılan tasarımların Selçuklu Dönemi'nde sanatın bir parçası olarak var olduğu ve dönemin motif ve kompozisyon özelliklerinin aynı şekilde bu eserlerde de kullanıldığı görülmektedir.

Bu çalışmada Büyük Selçuklu dönemine ait seramik topuk törpüleri, form, süsleme, işlev ve ikonografi açısından incelenmiştir. Seramik topuk törpüleri, Selçuklu Dönemi seramik ve süsleme sanatlarının zenginliğine ve çeşitliliğine ilgi çekici bir grup olarak katkı sağlamaktadır. Çalışma kapsamında 34 adet seramik topuk törpüsü ile 1 adet kalıp tespit edilerek değerlendirilmiştir. Bu eserler, formlarına göre gruplara ayrılarak biçimsel çeşitlilikleri ortaya konmuştur. Ayrıca süslemeleri bakımından da ayrıntılı olarak ele alınan topuk törpülerinde motif, figür ve kompozisyon işleniş açısından değerlendirme ve yorumlar yapılmıştır. Eserlerin üretim yeri hakkında müzelerde farklı bilgiler yer almaktadır. Bu konuda kesin bir çıkarım yapılamamakla beraber genel tasarımın benzerliğine bakıldığında ve Qanat Tepe ile Nişapur Hamamları kazılarında çeşitli seramik topuk törpüleri ele geçtiği bilindiğine göre büyük çoğunluğunun İran menşeli olduğu düşünülebilir.

Selçuklu döneminden günümüze ulaşabilmiş çok sayıda zengin çeşitliliğe sahip seramik malzeme arasından topuk törpüleri ilginç bir grubu oluşturmaktadır. Bir hamam ritüeli objesi olan seramik topuk törpülerinin bu denli göz alıcı çeşitlilikte ve estetik kaygıyla oluşturulmuş süslemelerine bakıldığında dönemin ihtişamını, zevk ve moda anlayışını, aynı zamanda uygarlık seviyesini gözler önüne seren bir başka Selçuklu sanat eseri grubu olduğu görülmektedir. Bu konu üzerinde yapılmış bütüncül bir çalışmanın olmayışı, bu çalışmayı özgün kılmakta ve bu eserlerin daha tanınabilir olmasına katkı sağlamaktadır.

SUMMARY

It is known that the Turkish bath is not only used for cleaning purposes, but also hosts many ritualized traditions. Many bath materials, which intensify our knowledge on this subject with tangible examples, are exhibited in various museums. Although most of the bath equipment that has survived to the present day belongs to the Ottoman Period, there are also basins, bowls, etc. from the Seljuk Period. In addition to metal artifacts such as ceramic heel rasps, they also give us an idea about the bath rituals and cleaning practices of the period. In fact, ceramic heel rasps from the Seljuk Period are not only simple ceramic rasps made for cleaning purposes, but are also important in that they present the unity of cleanliness and aesthetic perceptions with the decorations made on their upper surfaces that reflect the character of the period. These works, which were made to clean the dead skin on the heels, existed as aesthetic objects offered to people in addition to their functions. This once again reveals how developed the concepts of beauty and aesthetics were in the Seljuk Period, with a different application. Today, it is seen that designs made in the form of simple pumice stones or plain rasps existed as a part of art in the Seljuk Period, and the motifs and composition features of the period were used in these works in the same way.

Even today, pumice stones are used to soften dead skin and hardened heels by filing them while washing in baths and to achieve a smooth skin. "Ceramic heel rasps", an interesting and little-known group among the ceramic works produced during the Seljuk period, have the same function as pumice stone and are distinguished from pumice stone by being made of ceramic material.

Ceramic heel rasps have a decorated ceramic layer on the upper surface. A layer of siliceous sand is covered on the lower surface. This lower layer is the part used to scrape dead skin on the heel. The decorated upper part was made with the molding technique, and then a piece that would serve as a scraper was added to the lower part and fired. The works were made using the molding technique. A mold that has survived to the present day can be shown as evidence that it is a piece of mold belonging to the form of a group of these works.

A total of 34 ceramic heel rasps and 1 mold that could be identified within the scope of the study were examined. These are divided into four groups according to their forms: polygonal, drop-shaped, with handles and figurine-shaped ones. These groups also vary among themselves according to their forms. Among those with polygonal forms, eight rectangular, eleven round and four triangular examples were identified. The upper and lower parts of the works, with an average thickness of 1.5 cm, are flat surfaces. Only one work in the form of a drop can be seen. Examples with handles vary according to their form and handle types. The first of these consists of two examples with a protruding handle placed on the surface of the works in order to hold the material easily. These examples are limited to two works in a drop and a round form. The difference in the second group of examples with handles is the protruding upper surface in the form of a convex profile, which is made to hold the work easily. Three artifacts were identified in this group: a round, a rectangular and a drop-shaped artifact. In the figurine-shaped group, five works were included in the study.

All of the ceramic heel rasps examined are decorated and they are also interesting in terms of preferred decorations. Examples of figurative, floral and geometric ornaments can be seen in the decorations. In addition, although the ornamental composition of one example is not fully understood, it is thought that it may be a text or a text imitation decoration. When looking at the decorations, it was determined that the most intense group was the figured decorations. Lion, bull, goat, bird, peacock, siren and sphinx in figured decorations' figures have been identified. While these were sometimes depicted as a single figure, sometimes as two figures facing each other or back to back; in some works, animal fight scenes can be seen.

In a few examples of the works, handles were made, with the aim of making it easier to hold during the heel filing process. Apart from this, in a few examples, the aim is to raise the upper surface to make it fit in the palm of the hand to provide ease of grip. Other than these, the works are designed with completely flat upper and lower surfaces.

Heel rasps constitute an interesting group among the many rich and diverse ceramic materials that have survived from the Seljuk period. When we look at the decorations of ceramic heel rasps, which are an object of the bath ritual, in such a striking variety and created with aesthetic concern, it can be seen that they are another group of Seljuk works of art that reveal the magnificence of the period, the sense of taste and fashion, as well as the level of civilization. The lack of a holistic study on this subject makes this study unique and contributes to making these works more recognizable.

Makale Bilgileri		Article Information	
Etik Kurul Kararı:	Etik Kurul Kararından Muafır.	Ethics Committee Approval:	Exempt from the Ethics Committee Decision.
Katılımcı Rızası:	Araştırmanın herhangi bir katılımcısı bulunmamaktadır.	Informed Consent:	There is no probable possibility of research.
Mali Destek:	Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.	Financial Support:	The study received no financial support from any institution or project.
Çıkar Çatışması:	Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.	Conflict of Interest:	The authors declare no conflict of interest.
Telif Hakları:	Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmış ve sahiplerinin talep ettiği şekilde görsellerin altına gerekli bilgiler eklenmiştir.	Copyrights:	The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study and necessary information has been added under the images as requested by the owners.

KAYNAKÇA

- Canby, S. R., Beyazit, D., Rugiadi, M. & Peacock, A.C.S. (2016). *Court and cosmos - the great age of the Seljuqs*. New Haven and London: Yale University Press.
- Çaycı, A. (2019). *Anadolu Selçuklu sanatında gezegen ve burç tasvirleri*. Konya: Palet Yay.
- Çoruhlu, Y. (2022). *Türk mitolojisinin ana hatları*. İstanbul: Ötüken Yay.
- Duran, R. (2016). Türk mitolojisi. Duran, R. (Ed.), *Mitoloji ve din içinde* (s. 105-127). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yay.
- Fıstıkçı, M. (2019). *Osmanlıda hamam kültürü ve saray hamamları* (Yüksek Lisans Tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/ulusaltezmerkezi/giris.jsp>. Erişim Tarihi: 03.06.2022
- Haydaroğlu, M. & Tekdemir, N. (Haz.). (2009). Katalog. *Eski Hamam Eski Tas içinde* (126-323). İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Kalyoncu, H. (2021). Türk hamam kültüründe metal objeler ve objelerin form ve bezeme özellikleri. *Akademik Hassasiyetler*, 8 (16), 397-427. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/akademik-hassasiyetler/issue/64679/944417> Erişim Tarihi: 03.06.2022
- Migeon, G. (1905). Notes d'archéologie Musulmane. A propos de nouvelles acquisitions du Louvre», *Gazette des Beaux-Arts*, 33, 441-455.
- Migeon, G. (1922) *L'Orient Musulman, cristaux de roche verres émaillés céramique*. Paris: Musée du Louvre.
- Obuz, M. (2022). Batılı seyyahların gözünden XVI. ve XVII. yüzyıllarda payitaht İstanbul'da kişisel temizlik ve bakım. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (55), 118-127. Doi: 10.53568/yyusbed.1111824
- Scerrato, U. (1995). Marginalia I. su levigatoi, pomici, "hajar al-hammam, sang-e pa, «pumice-holders». *Rivista Degli Studi Orientali*, 69 (1/2), 123-149. Erişim Adresi: <http://www.jstor.org/stable/41880854> Erişim Tarihi: 15.06.2022
- Uluumay, E. (2009). Hamam kültürü üzerine. Haydaroğlu, M. & Tekdemir, N. (Haz.), *Eski Hamam Eski Tas içinde* (10-25). İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Watson, O. (2004). *Ceramics from Islamic lands*. London: Thames & Hudson Ltd.
- Wilkinson C. K. (1986). *Nishapur. Some early Islamic buildings and their decoration*. New York: The Metropolitan Museum of Art.